

КОНСТРУКТ ДЕТИЊСТВА У АНДРИЋЕВОЈ ПРИПОВЕЦИ „ДЕЦА“ Интерпретативни и методички аспекти

Учитељски факултет
Универзитет у Београду

Апстракт: У овом раду су истражени неки аспекти конструкта детињства у Андрићевој приповеци „Деца“. Прво поглавље позиционира конструкт детињства обележен игром (трауматски обележеном). Друго поглавље биће посвећено испитивању симболичких последица одраслости. Тежиште проучавања биће развијање односа друштва и поједнаца који се рефлектује у игри Андрићевих јунака. Напоследку ћемо размотрити улогу Андрићеве књижевне имагинације у идентитетском обликовању савременог младог читаоца с далекосежним последицама и преиспитивањем важних методичких питања. Наше тумачење ће се заснивати на постхерменеутичкој методологији у циљу интерпретативно методичког проналажења онога што је бит књижевних дела и разматрања шта нам та дела „поручују“ у савременим историјским и образовним циљевима.

Кључне речи: детињство, игра, идеологија, постхерменеутика, читалац-дете

1. Основни постулати Андрићевог конструкта детињства

Књига приповедака о деци коју су за Сабрана дела приредили Мухарем Первић и Петар Џаџић, а коју је Андрић у извесној мери прихватио, дозвољавајући њено дугогодишње прештампавање, па се под називом *Деца*, измишљеним и ограничено употребљивим, скоро усталила, ипак може послужити за ову прилику да се види један важан део приповедачког корпуса овог аутора. Књига садржи тринаест приповедака које тематизују детињство, а у четири приче се као главни јунак појављује дечак по имену Лазар.

Приповетка „Деца“ разлаже простор игре, показујући, путем рефлексивних деоница из перцепције одраслог, процес трансформације из детињства у одраслост. Централно место приповетке, као и сећања јунака наратора, заузима игра. Оно што је заједничко свим играма Андрићевих јунака јесте уплив суровости и насиља, као и честа ратна тематика. У овом случају је насилно устројена игра усмерена према злостављању јеврејске деце. Време у које се одиграва описани догађај је празник, Велики четвртак. Као у свим дечачким дружинама, и овде се издвајају вође, доминантни дечаци Миле и Палика. Целокупан ток игре, план и развој одвија се на њихову иницијативу и представља продукт њихове свести.

Предмет игре је, дакле, насиље, а сама чињеница да ће бити део тог подухвата за јунака приповетке представља почаст и осећање припадања дружини. Припреме за подухват подразумевале су пажљиво бирање импровизованог оружја за сваког од дечака. Поход на јеврејску децу почео је одмах након ручка који јунак од узбуђења готово да није окусио. Међутим, како су догађаји одмицали, дечакова осећања су се нагло мењала а подвиг се претварао у унутрашњу борбу огромних размера. Први значајан тренутак уследио је након Милетовог страшног и неочекиваног урлика који је представљао почетак напада. То је моменат који представља једну од најважнијих деоница Андрићеве прозе за децу. У њему је садржан пун интензитет преломних тренутака унутрашње борбе с којима се јунак-дете суочава на преласку из једног света у други. Нагли покрет којим Миле искаче из притворног мира, те се претвара у „нешто ново и непознато“ (Андрић 1965: 49), у јунаковој свести представља нагли блесак пуцања дотадашњег света. Суочавање с „новим и до тада непознатим“ за децу Андрићеве прозе јесте тренутак сусрета с новим и до тада невиђеним светом. То су тренуци преласка који ће преобликовати детињство и створити нови идентитет под утицајем пресудног догађаја. Јунак-наратор разуме и осећа хоризонт који је у том тренутку отворен, те саму појаву насилног иступања не везује за онога ко је испољава већ је посматра изоловано, као тачку у којој се сажима свет у који већ једним кораком ступа. Према је тај свет насилан и страشان, пун мржње и удараца, он у јунаку буди узбуђење јер већ у првом моменту прекретнице схвата да носи „и неке велике сјајне тренутке“ (Андрић 1965: 49). Продор одраслости у простор детињства доноси први сусрет са злом.

Од велике је важности пратити начин на који се јунак носи с новим искуством. У јурњави за јединим јеврејским дечаком који је преостао као потенцијални плен, главни јунак приче добија кључну улогу. Видимо, дакле, да јунак одаје јеврејског дечака својој дружини, а осећања која га у том моменту обузимају јесу понос и узбуђење. Понос потиче од идеје да је управо он тај који открива жељени плен и доприноси заједничком циљу, док узбуђење ствара целокупна атмосфера подвига. Тренуци борбе у јунаку побуђују полет и жељу за пленом који ће му донети славу, место у жељеном друштву. Опис хајке на јеврејске дечаке обележен је мотивима из анималног света, те се стиче утисак да се пред читаоцем не налазе деца већ бесне животиње у борби за опстанак. Описани догађај асоцира на лов у којем уплашена животиња бежи од својих ловаца. Сва четворица дечака у овој сцени попримају обележје дехуманизације. Након неуморне хајке, Јеврејин је коначно уловљен. У тренутку кад јунак први пут угледа лице Јеврејина долази до активирања унутрашње борбе. Свет о којем само неколико тренутака раније наслућује „непознате ризике и неке велике, сјајне тренутке“ (Андрић 1965: 49) јунак сада гледа

право у лице јер лице јеврејског дечака (избезумљено, без погледа и израза) јесте наличје живота који постаје део дечаковог искуства. Поглед Јеврејина сажима у себи читав спектар могућности и избора за пораз или победу. Ту где је требало ударити намеће се питање која је цена борбе и чиме платити велики тренутак победе. Борба с Јеврејима је завршена у тренутку рађања дуге и тешке унутрашње борбе јунака. Одустајањем од ударца, услед помућеног стања свести, јунак са себе кида анимална обележја, истовремено раскидајући с детињством, али и с могућношћу припадања заједници којој претходно тежи.

Угледавши лице Јеврејина, јунак први пут гледа страх, а тај страх потиче од зла, страшног и суровог зла које је у његовим рукама, које му се намеће и отвара пут света у „ком се мрзи и ликује“ (Андрић 1965: 49). Јунак, наиме, не одустаје услед кукавичлука већ одступа од зла, несвесно страхујући од онога што зло од њега може створити. Сусрет Јеврејина и јунака симболизује продор одраслости у детињство, отклањање невиности једним бистрим опогледом у живот. Након изненадног процепа рађа се идентитет располућености и потрага за путем који ће донети неке велике, сјајне тренутке без мржње и ликовања.

Спознајом зла, детињи свет се у моменту руши, а цена коју доноси опирање је патња одбаченог и исмејаног детета. Ударити или устукнути за јунака приповетке „Деца“ представља одлуку која ће обликовати идентитет на преласку из детињства у одраслост. Опирање Злу ствара јунака у раскораку са светом, а у његовом идентитету осетљивост се претвара у отпорност.

2. Продор одраслости у конструкт детињства

У претходном поглављу показали смо да је детињство Андрићевих јунака обележено трауматичним сусретом с одраслошћу. Сад ћемо покушати да одговоримо на питање шта се дешава кад одраслост ступи на позорницу игре, на који начин настаје идентитет и како се формира свест субјекта о себи, свету и себи у свету. Једно од кључних тежишта анализе заснива се на проучавању начина на који се идеологија рефлектује у домену свести, мишљења и одрастања, те како појединац прихвата тренутак отржењења – иницијацију из једног света у други.

С обзиром на то да је игра тежишни конструкт детињства у Андрићевим приповеткама, у овом поглављу ћемо се најпре укратко осврнути на то како се она тумачи у оквиру теорије културе.

Са формалног становишта можемо, дакле, игру [...] назвати слободним дјеловањем за које осећамо да није тако замишљено и да је изван обичног живота те да и упркос тому може играча потпуно заокупирати, уз

које није везан никакав материјални пробитак а нити се њиме стијече икаква корист [...] које се одвија по одређеним правилима и оживотворује друштвене везе [...] (Хујзинга 1970: 24, 25).

Издвојили смо дефиницију Јохана Хујзинге који је 1938. године књигу *Хомо луденс* у целости посветио феномену игре. Тачно деценију након Хујзинге, Роже Кајоа у књизи *Игре и људи* приказује своје виђење игре, надовезујући се на Хујзингу, али и пружајући аутентично становиште. Роже Кајоа одговара на Хујзингину дефиницију, закључујући да је „и сувише опширна и сувише скучена“ (Кајоа 1965: 34). Кајоа посматра игру као појаву која је у бити спектакуларна, стога се опире Хујзингиној тези која успоставља блиску спону између игре и тајне. Сегмент слободе који се јавља у дефиницији игре код Хујзинге, остаје непромењен и у Кајоином виђењу – „нема сумње да игру треба дефинисати као слободну и добровољну активност, извор радости и разоноде“, сматра Роже Кајоа (Кајоа 1965: 36). Он запажа да „игра у којој бисмо морали да учествујемо убрзо би престала да буде игра: она би постала приморавање, кулук, од кога би свако пожурио да се што пре ослободи [...]“ (Кајоа 1965: 36).

Из андрићевског угла посматрано, ипак, питање слободе у оквиру игре може бити проблематизовано. Само ступање у игру јесте добровољно (узмемо ли за пример главног јунака приповетке „Деца“), али оно што се може догодити током њеног трајања доводи у питање начело слободе и добровољног делања. Дефинисати игру као извор радости и разоноде може бити одрживо у одређеним доменима, али у Андрићевој имагинацији наилазимо на посебан кутак у којем игра поприма трауматичне и детерминишуће обресе.

Видимо да Кајоа посебно инсистира на слободи сваког учесника који приступа игри или иступа из ње. Игра андрићевске деце, ипак, одступа од оваквог концепта. На примеру приповетке „Деца“ можемо видети да је опирање правилима игре или пак одустајање од ње дубоко проблематичан тренутак који обележава детињство јунака. С друге стране, добровољно приступање игри у целости је занемарено приморавањем јеврејских дечака да учествују у хајци – макар и у виду самоодбране. Концепт игре у приповеци „Деца“ изневерава готово све кључне постулате на којима се заснива њена модерна дефиниција. Основно и најбитније одступање тиче се слободе (односно њеног укидања) која је пољуљана с више страна. На једној страни је ограничена слобода изласка из игре дечаку коме она више не прија и који престаје да осећа њена правила као сродна личним начелима, док је на другој група дечака којој је одузета слобода избора учешћа у игри. Моменат приморавања, као и видно осећање тескобе, делање Андрићевих јунака претварају у анти-игру.

Роже Кајоа издваја шест кључних елемената игре – она је: слободна, издвојена, неизвесна, непродуктивна, прописана и фиктивна

активност. Већ је уочено да је сегмент слободе изневерен у приповеци „Деца“, али треба додати и непоштовање фиктивности као елемента игре. Фиктивност подразумева свест о нереалности игре у односу на стваран живот. Ова граница, међутим, не постоји у концепту игре коју стварају јунаци приповетке „Деца“. Штавише, игра је дубоко прожета реалним животом дечака и као таква оставља последице на њихову свакодневицу изван ње. Видећемо касније да недоследност правилима игре главни јунак приповетке плаћа пољуљаним статусом у школској заједници.

Кајоа врши класификацију игре, издвајајући четири главне категорије: *agon* (такмичење), *alea* (случај), *mimicry* (претварање) и *ilinx* (занос). У категорију агона спадају различите врсте такмичења, али и одмеравање снага међу актерима. Агон је код деце доминантан у тренуцима потребе за лично афирмацијом, те се често претвара у надметање и злостављање. Овакав вид агона присутан је у приповеци „Деца“. Игра се у поменутој причи заснива на афирмацији једне од две супротстављене групе. Афирмативност у овом случају подразумева већу издржљивост у физичком обрачуна.

[...] Игра може да се састоји не само у развијању неке активности [...] него и у томе да лично постанемо нека измишљена личност и да се сходно томе понашамо (Кајоа 1965: 50).

Цитирани пасус односи се на *mimicry* – свесни улазак у измишљени свет игре. Често ниједна од поменутих категорија игре не стоји у пракси изолована од осталих већ долази до међусобног прожимања. *Mimicry* се може појавити као део агона. Он је у извесном смислу везан за преузимање идентитета који се у оквиру игре ствара. Тај идентитет може бити заснован на машти, а може се конструисати под утицајем стварног света и пренети у простор игре (овакво изокретање фантазије, у оквиру које стварност ступа на поље предоређено за игру и илузију, те илузија поприма обресе стварности, видимо у приповеци „Деца“ где се игра заснива на насиљу усмереном према Јеврејима, што је слика идеолошког контекста одрастања јунака). *Mimicry* се у дечјем свету своди на опонашање света одраслих. У складу с тим, игра у великој мери зависи од контекста реалности који је окружује.

Као четврту категорију игре Роже Кајоа издваја *ilinx* (занос), а њу најчешће покрећу физички изазови и делање на граници сигурности. Кајоа сматра да игру мотивише потиснута жеља за „нередом и рушењем“ (Кајоа 1965: 56), те наглашава да се у њој „испољавају сирове и неуглађене форме афирмације личности“ (Кајоа 1965: 56). Као пример оваквих игара наводи се зуце, а специфично је да се оне обично претварају у насиље и тучу. Игровни вид панике, самоиницијативно изазван, присутан је приликом ризичне хајке на јеврејску децу.

Класификацијом игре у оквиру ових категорија, Роже Кајоа издваја четири инстинкта која је покрећу. То су инстинкти такмичења, потраге за срећом, прерушавања и вртоглавице. Ови инстинкти су одрживи у оквиру регуларне концепције игре која их подређује својим правилима. Постоје, међутим, околности у оквиру којих долази до изопачења игре и бујања рушилачке снаге инстинката. Према Рожеу Кајои, до прекорачења долази онда кад се формалне конвенције игре наруше, кад уплив стварног живота засени фантазију и кад „владавина инстинкта постане апсолутна“ (Кајоа 1965: 76).

Када свет игара престане да буде непробојан? Када дође до тога да га реални живот окружи и кад сваки гест за собом повлачи неизбежну последицу (Кајоа 1965: 76).

У оваквим околностима четири основне категорије игре поимају облике изопачења. Својеврсну фикс-идеју можемо уочити у концепцији игре која се заснива на злостављању Јевреја. Од посебног је значаја осврнути се на изопачење *mimicry* јер је оно у кореспонденцији с девијацијом идентитета који је веома важан сегмент приповетке „Деца“. Кајоа опасност *mimicry* види у губитку границе која одваја свет реалности од света игре. Тада актер игре у целости преузима идентитет маске коју ступањем у игру ставља.

Убеђен да је други, он се сходно томе и понаша и заборавља ко је у ствари. Губитак правога идентитета представља казну за оног који не зна да се заустави само на игри. [...] (Кајоа 1965: 81).

Управо ће у оваквом изопачењу игре јунаци приповетке „Деца“ од маске створити идентитет антисемитских појединаца. Делаше резервисано за простор и време игре постаје модел мишљења у стварном животу јунака ове приповетке.

Доминантна тема овог поглавља биће управо тумачење последица изопачене игре, услед разрушене опозиције стварност-фантазија и, коначно, услед уплива механизма идеологије у простор намењен детињству.

Пре преласка на разраду теме, треба напоменути Кајоино тумачење односа игре према стварности и свету одраслих. Дечја игра у Кајоином истраживању често се заснива на опонашању одраслих. Уплив тог остатка или вишка одраслости у простор дечје игре Кајоа не посматра као безазлену појаву већ га тумачи као антагонистички моменат конструисане стварности. Елементи дечје игре, једном речју, представљају остатке механизма деловања одраслих, што, начелно посматрано, игру и стварност (фантазију и реалност; детињство и одраслост) поставља у позицију међусобног прожимања. Сагледавањем игре, у облику изопачености услед укидања границе између стварности и фантазије (дакле уплива одраслости), заправо добијамо увид у механизам стварности датог друштвено-историјског тренутка.

Тумачење Андрићеве приповетке ће се кретати управо у овом смеру расветљавања размене игре и стварности, што омогућава да разумевањем елемената игре разумемо механизам културе у оквиру које се игра одвија.

О међузависности игара и култура говоре и Јохан Хујзинга и Роже Кајоа. Хујзинга посматра игру као чиниоца културе и друштвеног устројства. Посматра је из перспективе играча и утврђује да се заснива на „руковању одређеним творевинама, на својеврсном приказивању збиље у сликама, претварајући проживљени живот у облике“ (Хујзинга 1970: 13). Хујзинга, а након њега и Кајоа, инсистира на томе да опозиција успостављена на нивоу игра-стварност није чврста ни одржива, посебно кад се узме у обзир то да сама игра може бити на својеврстан начин озбиљна. Роже Кајоа, сродно Хујзинги, закључује да су игре „утолико значајније што [...] веома зависе од култура у којима се играју“ (Кајоа 1965: 113). Из овог следи да се у играма рефлектују идеологије и мишљења заједница, а „истовремено и васпитавају и увежбавају играче у духу тих истих врлина и настраности; потајно подстичу њихове склоности или навике“ (Кајоа 1965: 113). На основу овога је одрживо Кајоино запажање да се једна култура (или културна заједница одређеног историјског тренутка) може оценити на основу игре која је у њој доминантна. Игра је, дакле, уколико се пажљиво тумачи и рашчлани, огледало једног друштва, показатељ „склоности, слабости и снага датог друштва у датом моменту његове еволуције“ (Кајоа 1965: 114). Стога ћемо у наставку рада покушати да одредимо који механизми мишљења (или идеолошких апарата) пребивају унутар игре у приповеци „Деца“.

Приликом тумачења приповетке „Деца“ веома је важно расветлити на који начин идеологија формира идентитет и механизме мишљења. У складу с тим, нужно је позиционирати друштвено-историјски тренутак који сећање јунака наратора датира. С обзиром на то да је већ у претходном поглављу „хајка“ на Јевреје означена као кључна тачка тумачења приповетке „Деца“, сада ћемо се задржати на претходно издвојеним сценама и покушати да их детаљније мотивишемо. На основу описаног догађаја можемо претпоставити да се радња одвија у касним деценијама XIX века¹, те да је одабир дечје игре идеолошки маркиран. У претходном поглављу је истакнуто да осмишљавање игре представља продукт дечје свести, међутим, да бисмо идеолошки детерминисану свест у периоду детињства деконструисали, нужно је осврнути се на проучавања Карла Манхајма који се у делу *Идеологија и уједиња* бави проблемом људског мишљења, користећи социологију знања. Основно полазиште овог приступа почива на томе да се мишљење појединца не може разумети без његовог друштвеног порекла.

¹ Приповетка је објављена 1935. године.

Манхајм инсистира на томе да индивидуа „говори језиком своје групе, она мисли на начин на који мисли њена група“ (Манхајм 1978: 5). Мишљење је, дакле, у директној вези с историјском друштвеном ситуацијом. Следствено томе, мишљење индивидуе у великој мери детерминисано је друштвеном заједницом којој припада и историјским тренутком у коме се налази. Из овог јасно следи модел преузимања наслеђених принципа делања и мишљења, али у контексту Андрићеве прозе за децу поставља се питање како индивидуа реагује приликом сусрета с „мислећим устројством заједнице“. Тумачећи приповетку „Деца“ можемо уочити два вида интегрисања детета у друштвену заједницу. На једној страни се налазе вође дечје дружине – Миле и Палика – који у потпуности преузимају модел друштвено-историјског тренутка у коме се налазе, те је њихов принцип мишљења и делања механички устројен несвесним искуством колектива, док се на другој страни налази наратор као мислећа индивидуа располућена између личних унутрашњих инстинката и спољашњих механизма делања. Миле и Палика, али и наратор заједно с њима, полазе у поход на празник чије симболичко значење не треба занемарити јер су Јевреји жигосани и као издајници Христа. Називање Јевреја речју „чифучад“ показује проблематичан однос деце према другости, а сви поменути детаљи настају спонтано у доколици, што упућује на идеолошки конструкт друштва који је у свести деце већ устаљен. Чифучад треба тући на Велику недељу, о томе се не промишља, на тај начин се инстинктивно дела, међутим, тренутак преиспитивања ипак буди хуманистичку свест главног јунака. Унутрашња борба коју јунак проживљава у моменту одлуке да ли ударити или пустити јеврејског дечака, али и све оно што ће касније уследити у односу дечака с осталом децом, симболизује радикални сукоб опонентних погледа на свет. Већ у раном детињству идеолошки раскол једног времена проговара у имагинарном простору дечје игре. Манхајм, дакле, скреће пажњу на то да се разноликост мишљења у стабилном друштву не поставља као проблематичан моменат, али у оном тренутку кад општа мисао друштвеног устројства и владајућих органа почиње да слаби, тада многострукоост мишљења постаје тема размишљања и опасност по до тада успостављен поглед на свет. Временска позиционираност приповетке актуализује друштвену климу испреплетаних и пољуљаних погледа на свет, што се управо и рефлектује у односу наратора с осталом децом.

Уколико се вратимо на идентитет располућеног субјекта приповетке „Деца“, из ове перспективе ћемо моћи дубље и исцрпније разумети проблем одрастања с којим се јунак сусреће. Трауматични прекид детињства не проналази разрешење ступањем у свет одраслости јер је управо тај свет поље дубоких унутрашњих раскола. Покушај одређења односа према Милу, Палики и осталим дечацима није питање помирења детињства и одраслости, већ само оријен-

тација модерног субјекта у модерном добу. Сусрет јунака с Јеврејиним у претходном поглављу означен је као тренутак преобликовања детињства, сусрета с новим светом и стварања новог идентитета. Али шта све то, заправо, значи? Целокупан терет дечакове дилеме поводом ударања Јеврејина сажима одлуку о припадању заједници. Бити део колектива, преузети колективну свест, те делати у складу са заснованим механизмом или самостално одредити место у друштву с индивидуалним моралом и механизмом делања, кључна је дилема младог јунака. Тегоба која мучи у сусрету са светом не налази разрешење у потоњем преласку јер је управо тај сусрет два света (детињства и одраслости) симболичка слика будућег живота. Располућеност детета услед идентитетског конструисања само је антиципација човека који у првим деценијама XX века покушава да одреди сопствени правац мишљења.

Оно што Манхајм издваја као кључну тегобу модерног субјекта јесте дефинисање морала након рушења апсолутне светске религије. Услед многобројних теорија о стварности и знању, модеран субјект по сопственој савести одлучује о исправности свог делања. Субјективни индивидуализам регулише делање на једној равни док се с друге стране владајућа идеологија датог друштвеног тренутка намеће као регулативна инстанца делања сваког појединца.

Политички циљеви су, дакле, подстакнути просветитељским *credom*, били окренути конструкцији начелног мишљења једног друштва. Субјективни индивидуализам који ломи појединца проналази разрешење у идеологији као конструисаној друштвеној реалности. Ово су веома важни моменти за позиционирање идеологије у свести субјекта. Уколико желимо да проникнемо у свест Андрићевог јунака и да расветлимо одлучујући поступак његовог детињства, морамо разумети механизме мишљења модерног доба као и све кључне чиниоце који то мишљење обликују. Ово је један од кључних смерова испитивања идентитета модерног субјекта. Настајање пољуљаног, трауматичног и патњом обликованог идентитета андрићевског дечака је рефлексивна опште климе постсредњовековног доба у коме се субјект налази на граници две свести – једна је интуитивно субјективна, а друга идеолошки објективна. Основна дилема појединца огледа се у начину на који ће конструисати своју личност – да ли ће се држати идеолошки устројене свести без критичке дистанце или ће се одредити као мислећи појединац чак и по цену нерешиве распопућености. Управо је ова дилема обележила одрастање јунака приповетке „Деца“.

Цена коју дечак плаћа након опирања колективној мисли приказује се као трауматичан период индивидуе у опозицији са заједницом. Приказан је положај одбаченог детета не само у сцени након неуспеле хајке већ и у школској свакодневици дуго после тога. Одлуком коју доноси, дечак несвесно преузима на себе позицију жигоса-

ног „другог“, појединца који не припада, одбаченог, позицију онога ко не разуме и не зна како бити равноправан с онима који разумеју и знају да им он није раван. Цена избора је, дакле, патња. Премда овај раскол у свести једног детета не резултира опипљивим егзистенцијалним сломом, на овом месту отворена је велика тема. Уколико сусрет одраслости и детињства у овој приповеци посматрамо као лице и наличје на истоветној равни, поменути мотив одлуке и њених последица треба сагледати у домену антиципације истог догађаја само већих размера. Ово је питање положаја појединца у идеолошки устројеној заједници, (не)могућност слободе и независно произведене мисли. Положај јунака у школској заједници након одиграног догађаја отвара оштру критичку свест према друштвеној клими приказаног друштвеног тренутка.

Овај дуалитет у конструисању идентитета модерног субјекта Манхајм сагледава и из унутрашњег аспекта, скрећући пажњу на својеврсну унутрашњу динамику начина понашања „који обуздавају *elan politique*, тако да овај елан такорећи сам себе потчињава духовној контроли“ (Манхајм 1978: 47). Самоконтрола и сазнање јављају се као ново схватање објективности у оквиру идеологије. Постоје, дакле, тренуци кад идеолошка детерминанта не обузима свест у пуном интензитету, а те тренутке Манхајм објашњава самокоректуром која се активира у моменту сагледавања сопствене улоге које нисмо били свесни. Тренуци које Манхајм издваја су кључни за уочавање спољашњих елемената који условљавају лични поглед на свет, стога се управо тада јавља шанса за опирање друштвеној условљености. Кључне ситуације „отрежњења“ Манхајм не везује само за личну самоспознају већ и за саморазјашњење групе којој субјекат припада. Овакав тип ситуације рефлектован је у сцени дечаковог сусрета с Јеврејином. На том месту јунак први пут доживљава отрежњење и застаје пред улогом која му је намењена. Само неколико тренутака пре одлучујућег догађаја јунак, видевши две ципеле у ћошку неке даске, с поносом одаје дечака.

У сценама насиља приповетке „Деца“ огледа се слепо стремљење напред, занесеност колективном мисијом која јунака наводи да дела, али не и да промишља о корацима који га механички воде ка циљу без смисла. Ипак, тренутак кад јунак први пут угледа Јеврејиново лице симболизује детерминацију идеологије јачим присуством унутрашње динамике. То је моменат препреке која, како Манхајм објашњава, индивидуу враћа себи самој да у стању отрежњења (прочишћене свести) сагледа сопствену улогу у кризној ситуацији. Самокоректура коју Манхајм издваја као кључну компоненту идеолошког прочишћења, јунака наводи да устукне пред потезом који би у њему до краја развио идентитет групе, лишен дослуха с унутрашњим бићем. Лице Јеврејина сажима у себи интензитет улоге коју јунак не жели да игра, потенцијал догађаја који нису мотиви-

сани његовим дубоко хуманистичким инстинктима те напоследку један поглед који не жели да гледа. Лице јеврејског дечака је наличје идентитета који главни јунак, вођен интимним поривима, сам са себе скида.

Увид у основе духовног бића могућ је, дакле, у ситуацијама које доводе до преломне тачке. Конкретна ситуација расветљава сопствено делање субјекта који је у преломном (кризном) тренутку приморан на делање.

С обзиром на то да је једна од главних тема овог поглавља утицај идеологије на идентитет јунака, неопходно је расветлити који се идеолошки механизми налазе у подтексту приповетке „Деца“. Михаел Фреден запажа да се три главне идеологије на почетку XX века (конзерватизам, либерализам и социјализам) налазе на ступњу трансформације. Период између два светска рата обележава тоталитаризам незапамћених размера. Џералд Гаус, с друге стране, истиче да су тридесете и четрдесете године подразумевале напад на либерализам од стране нацизма и комунизма, док је, с данашње дистанце посматрано, либерализам постао универзална идеја слободе. У оквиру либерализма последњих година XIX века појављује се колективистичко схватање друштва. Гаус инсистира на три трајне антиномије либерализма. На првом месту постављен је индивидуализам против колективизма. Према Гаусовим запажањима, у првој половини XX века остаје колективистичка (органска) анализа друштва, док политиколози након Другог светског рата бране индивидуалистички постулат. Филозофско-идеолошко расветљавање либерализма није предмет нашег истраживања у овом тренутку, али одређене тачке либерално устројене свести неопходно је истаћи с циљем реконструисања субјекта и његове свести почетком XX века. Либерална мисао у XX веку велику пажњу посвећује питању индивидуалне слободе, односу појединца и колектива, те напоследку и самом идентитету. Ово су тежишне тачке у конституцији субјекта приповетке „Деца“, а уједно и радикално опречни моменти устројства с којим се Андрићев јунак у моменту одрастања сусреће. Гаус сматра да припадност културној структури омогућује индивидуалну слободу, која дозвољава смислен избор како живети властити живот. Премда је овај поглед на либерализам настајао од средине XX века па надаље, за нас је значајно реконструисати његове темеље, потенцијале и критичке осврте како бисмо разумели једну од доминантних идеолошких струја које утичу на свест модерног субјекта пре и после светских ратова. Видимо, дакле, да се питање личне слободе и избора у оквиру колективног друштвеног система поставља као доминантно. То је питање које прожима Андрићевог јунака у кризној ситуацији нужног бирања „стране“. Основни раскол либерализма базиран је на односу индивидуе и колектива. На овај начин либерализам се опире тоталитарним устројствима науштрб субјек-

та који задржава право да мисли и бира. Насупрот тоталитаризму, либерализам инсистира на субјективистичким теоријама вредности, при чему се индивидуални разум супротставља јавном разуму. Теорија људског развоја, на коју се према Гаусу заснива либерализам, базирана је на слободи као концепцији усавршавања. Начин на који тоталитарна свест детерминише слободу појединца управо осликава Андрићев јунак у борби за лични избор. Од тренутка избора који прави, положај јунака се не разликује од положаја „чифучади“.

Зеев Стернхел истиче да епоха XX века почиње одбацивањем идеолошког модернизма, појавом Ничеа, Бергсона, Фројда и других, те стварањем нове концепције морала. На овај начин Стернхел објашњава зачетак фашизма као резултат цивилизацијске кризе. Фашизам настаје као културолошки феномен, као побуна против просветитељства, активистички покушај решавања проблема модерног човека.

Негација просветитељства подразумева негацију сваке рационалистички устројене перцепције света и друштвеног развоја. Оно што Стернхел напомиње као кључни моменат преобликовања људске свести јесте прелазак антипросветитељске доктрине с културолошких полемика на грађанску позорницу. То је пут који фашизам прелази од културолошког феномена до нацистичке идеологије. Стернхел истиче материјализам као синоним за демократизацију, либерализам и социјализам, што су категорије којима се антипросветитељска свест радикално опире. Постсредњовековна епоха, декартизам, просветитељство и у коначници хегелијанизам, нису задовољили емоционалне потребе човека који у избору филозофско-идеолошких струја покушава да конструише свест о сопственом битку.

Културолошка побуна, како Стернхел запажа, постаје оруђе нацистичке идеологије. Вулгаризација Ничеа и других антипросветитељских поборника добија расистичко значење с култом вође и тоталитарним устројством. Фашизам користи либералну мисао о индивидуализму и позитивно вреднованом конфликту као могућност за ново решење: „било је dostatно друштво не сматрати скупом појединаца или супротстављених скупина него јединственим ентитетом чије органско, биолошко и културно јединство [...] може и треба бити обновљено“ (Стернхел 2006: 153). Психолошки моменат који нацизам користи огледа се у укључивању нације као заједнице која дела ради вишег циља. Радикална интроспекција у оквиру нације ствара енергију херојских вредности.

Уколико детаљније размотримо елементе игре у којој јунак наратор приповетке „Деца“ учествује, можемо приметити тенденциозно устројене моменте. У раду смо већ поменули нимало случајан одабир празника у оквиру којег се игра одвија, а сваку претпоставку о идеолошкој испражњености овог детаља побија нараторов коментар који наглашава да се игре усмерене ка јеврејској деци начелно

одигравају у празничном добу године. Треба скренути пажњу и на терминологију која је присутна у нараторовом излагању. Култ вође експлицитно је наглашен у дечјој заједници. Миле и Палика се уместо сопственим именима неретко називају вођама. Потреба за вођом једна је од основних идеја фашистичког устројства – вођа и водећа елита успостављају тоталитарни систем у оквиру (над) нације заведене херојским начелом. Хијерархијски принцип који влада дечјом дружином имплицитно усваја све доминантне механизме фашизма² – на челу заједнице налазе се вође које притајено потчињену „војску“ освајају енергијом херојског мита. Идеја насиља коју група дечака под вођством доминантних појединаца усмерава ка деци друге националности (подразумева се јеврејске), с високим упливом кодекса части, храбрости и верности сопственој заједници, антиципира генерацију ратника која у потоњим деценијама разара свет. У питању „Јеси ли ми друг?“ (Андрић 1965: 47) садржан је целокупан идеолошки судар једног историјског тренутка. У том питању сусреће се либерализам с фашизмом, док ће јунакова потоња одлука услед сусрета с Јеврејином дати негативан одговор нацизму и показати која је цена индивидуализма у тоталитаризму.

Након што смо се осврнули на владајуће идеологије које се налазе у подтексту Андрићеве приповетке, важно је разјаснити шта идеологија као таква подразумева. За овај вид тумачења ослонићемо се на Луја Алтисера и његово виђење механизма који стварају идеолошки потчињену свест. Идеолошко потчињавање подразумева постојање државних институција које „осигуравају потчињавање владајућој идеологији или овладавање њеном праксом“ (Алтисер 2015: 16). Пут који појединац прелази из детињства у одраслост не мора нужно бити трауматски обликован уколико се колективни механизам делања већ у раном добу усвоји као лични и инстинктивни избор. То се може видети на примеру делања Мила и Палике, чија је свест у потпуности устројена васпитањем државних идеолошких апарата. Дечја свест је обликована образовним и породичним државним идеолошким апаратима. Према Алтисеру, школа је државни идеолошки апарат с најдоминантнијом улогом. Тежишна тачка Алтисеровог проучавања јесте центрираност идеологије која производи индивидуе као субјекте – то је спекуларна структура идеологије, дакле, „узајамно препознавање субјеката и Субјекта, међусобно препознавање субјеката и Субјектово препознавање самог себе“ (Алтисер 2015: 70). Идеологија се не може препознати као таква без субјекта који функционише на основу

2 Важно је напоменути да идеолошки апарат у експлицитној равни текста није фашистички маркиран јер је радња приповетке смештена на крај XIX века, али имплицитни слој тумачења мора имати на уму тренутак и контекст настајања приче, као и антисемитистичке прогоне у премодерном добу који се могу препознати као антиципација нацизма.

идеолошког устројства. У складу с тим, субјект живи идеолошке ритуале, а његова свест препознаје механизме идеолошког делања као лични извор егзистенцијалних уверења.

Делање појединца у оквиру заједнице репродукује идеолошки устројену свест јер је, и према Алтисеру, идеологија поглед на свет. Стога је имагинација субјекта детерминисана погледом на свет који је конструисао апсолутни Субјект. Сврха идеолошки осмишљене слике света је начелно имагинарна јер није кореспондентна с датим (реалним) тренутком у друштву. Ипак, парадокс се огледа у томе што је „оно што је одржано у имагинарној представи света, која се налази у идеологији, услов људске егзистенције, то јест, њихов реални свет“ (Алтисер 2015: 51). Једном речју, реални свет субјекта заснован је на имагинативној представи идеологије. Оправдано можемо закључити да је целокупна опасност друштвено-историјског тренутка почетком XX века садржана у овом парадоксу. Субјект некритичке свести који несвесно преузима уверења државних идеолошких апарата верује и дела својевољно, у складу с устројеним системом. Алтисер наглашава да идеологија егзистира конкретним делањем субјекта који верује, те да је изван њега фактички непостојећа.

С обзиром на чињеницу да идеологија постоји кроз делање појединаца, акције Мила и Палике, али и остале деце (о чијим механизмима свести можемо закључити на основу односа према главном јунаку након похода на Јевреје) представљају *par excellence* продукт државног идеолошког апарата. Како је реч о деци, државни идеолошки апарати који стоје иза њихове свести јесу школа и породица. Њихов поглед на свет обележен је механичком нетрпељивошћу према припадницима компромитоване нације. Идентитет деце потпуно је прожет идејом апсолутног Субјекта (државе) коју сукцесивно преносе државни идеолошки апарати (задужени за одрастање и васпитавање једног нараштаја). Преобликовање индивидуа у субјекте, ипак, наилази на препреку у оном тренутку кад појединац сопствени идентитет не препозна као идентитет апсолутног Субјекта. Суочавање јунака наратора с идентитетом апсолутног Субјекта (или напросто другим субјектима у оквиру заједнице) доводи до обрнуте трансформације. Дотадашњи субјект се у одлучујућем тренутку трансформише (или враћа) у индивидуу, те у сцени сусрета с Јеврејином долази до идеолошког урушавања. Будући да идеологија не постоји изван делања активних субјеката, моменат дечаковог одустајања симболизује негацију идеолошки конципиране свести. Ипак, овај догађај не доводи до начелног преокрета јер је наратор јунак усамљена индивидуа у чврсто устројеној заједници субјеката који свесно и слободно делају у корист идеологије. Ступање индивидуе на сцену детерминисаних субјеката само показује парадокс слободе избора. Миле и Палика слободно бирају своју игру, али да ли се јунаку наратору отвара слобода у одабиру друге улоге? Одговор је, наравно, негатив-

ван, а у складу с тим закључак је такав да у тоталитарном друштву, у Андрићевој имагинацији, видимо како чак и игра има правила еквивалентна одраслом животу, те одступање од њих резултира суровим жигосањем. Дечак који не дела против „другости“ и сам постаје „други“. Андрићевски конципирано детињство није тегобно зато што у њега нужно продире одраслост већ зато што је терет одраслости и сусрета с њом присутан много пре коначног одрастања.

3. Сложеност идеолошких текстова у настави српског језика и књижевности

Имајући у виду идеолошки притисак и комерцијализацију начина живота и образовања у XXI веку, веома је важно освестити која је сврха дечије лектире. У времену радикалне кризе хуманизма, нужно је неговати и сачувати књижевну имагинацију која представља саставни део нашег памћења. Лектира треба да буде отворена и променљива, а пре свега одговарајућа једном од два светски применљива модела – за мале нације нужно је сачувати историју књижевности и културе у лектири. Њена сврха јесте обликовање духа и ума јер је вербални развој укупни развој бића који настаје у осетљивим годинама детињства. Доминантна тенденција притајене маргинализације образовног система, дакле обликовања поданички оријентисаних нараштаја, опомиње на видну стагнацију хуманизма. Едукације наставног кадра усмерене су на афирмисање подстицања предузетништва у настави, чак и ако је реч о настави српског језика и књижевности. Разматрајући овај проблем, Зорана Опачић закључује да „све ово води дехуманизацији, грађанин престаје да буде мислећи субјект и постаје објекат роба, као што се и готово сви међуљудски односи своде на купопродајне“ (Опачић 2019: 82). У поменутиим околностима од кључног је значаја одредити значај лектире у настави српског језика и књижевности (али и начелно наставе матерњег језика као такве) и њеног утицаја на претпостављене читаоце.

Разумевање детињства у прози Иве Андрића представља велики проблемски изазов који се огледа у питању колико је Иво Андрић важан за књижевност за децу и књижевност у школи. Дела Иве Андрића су у програму за основно образовање и васпитање присутна од петог до осмог разреда. Програм за осми разред основне школе прописује обраду приповетке „Мост на Жепи“, као и неколико приповедака о деци по избору.

Предмет нашег интересовања тиче се усмерености Андрићевог текста на ученика. Пишући о сазнавању Андрићевог књижевног дела у настави, Вук Милатовић инсистира на рецепцији књижевног текста и његовог конструисања у свести ученика. Милатовић говори о Андрићу као писцу „који пружа велике могућности ученику да га стваралачки надграђује, да води са њим читалачко-сазнајни

дијалог“ (Милатовић 1996: 31). Вук Милатовић истиче и Андрићево виђење ученика као „малог човека“, „што је знак поштовања дечије личности, уважавање њиховог аутентичног света маште и стварности [...]“ (Милатовић 1996: 10).

Читалачко-сазнајни дијалог који Вук Милатовић предочава у сусрету младог читаоца с Андрићевом прозом заснован је на критичком сагледавању идеолошког концепта друштва у којем одраста јунак приповетке „Деца“. Идеолошка подлога улогу читаоца ставља у специфичан положај, те ова појава у књижевности за децу захтева разматрање више питања. За нас је од кључне важности да истражимо начин на који се дете читалац обликује у сусрету с текстом. Чарлс Сарленд, реферирајући се на Питера Холиндејла, издваја три нивоа идеологије унутар књижевности за децу: први подразумева отворени, дидактички ниво, други је пасивнији и огледа се у прожимању идеологије писца с говором и поступцима јунака, док је трећи ниво „саставни део грађе од које се састоји проза“ (Сарленд 2013: 74).

Претпостављени читалац се, према Чарлсу Сарленду, посматра у оквиру идентификације, полисемичности текста и контрадикторности тумачења. Говорећи о полисемичности текстова који су прожети идеологијом, Чарлс Сарленд упућује на Умберта Ека и три могућности читаоца у сусрету с текстом:

они могу да претпоставе идеологију текста и уврсте је у своје тумачење, могу да превиде или игноришу идеологију текста, те да унесу своју сопствену, тиме залазећи у одступајуће тумачење [...] или могу да преиспитују текст како би открили његову идеолошку утемељеност (Сарленд 2013: 77, 78).

Сарленд наводи другу могућност као најчешћу (кад је реч о читаоцима који нису књижевни ни идеолошки критичари), што са собом повлачи многе контрадикторности тумачења. Ове контрадикторности се, према Сарлендовом мишљењу, заснивају на идеолошким конфликтима који постоје првенствено у свету изван књижевног дела, те је немогуће очекивати од текстова да их реше, стога „идеолошке супротности које испуњавају свет исто тако ће испунити и прозу која чини део тог света“ (Сарленд 2013: 78). Приликом сусрета ученика с антисемитском идеологијом која је у Андрићевој приповеци доминантна, њихов задатак се огледа најпре у препознавању идеолошког слоја, а потом у преиспитивању друштвених механизма који су обликовали нараштаје у првој половини XX века. Реферирајући на Иглтона, Сарленд сматра да су идеолошки конфликтни текстови корисни „јер заузимају став управо супротан од идеологије доминантне у време кад су писани“ (Сарленд 2013: 78). Обликовање духовне свести младе индивидуе која, понекад и несвесно, тежи да освести свој лични и национални идентитет одиграва се у сусрету с идеолошки вишезначним текстовима. Тумачећи однос идеологије и књижевности за децу, Сарленд издваја два угла гледања на прозу – један угао говори

да она обликује читаоце у посебне идеолошке ентитете и да их тиме културолошки предодређује за доминантне дискурсе [...]. Супротан угао гледања каже да читаоци ни изблиза нису толике жртве прозе колико се мисли и да су прозна дела за преношење таквих вредности далеко сложенија него што се мислило (Сарленд 2013: 81, 82).

Можемо, дакле, закључити да дијалог између претпостављеног читаоца и прозе за децу подразумева и „дијалектику између личног идентитета и идеолошких образаца културе“ (Сарленд 2013: 82).

Сложеност односа на релацији текста за децу (или о деци) и претпостављеног читаоца разматрају и други проучаваоци, попут Карин Лесник Оберстајн која сматра да целокупна поетика књижевности за децу „зависи од претпостављених односа с посебном читалачком публиком: децом“ (Оберстајн 2013: 27). Осетљивост која настаје на пољу одређења читаоца ученика као и односа „наивне прозе“ с претпостављеним читаоцем, потиче од немогућности универзалног сагледавања детињства, али и од чињенице да се дете налази у непрекинутом процесу сазревања у чему је неопходна интервенција (или најпросто подршка) коју пружају одрасли с различитих позиција.

Претпостављени читалац у себи сажима тенденцију одраслих да на унапред одређен начин перципира текст који му је намењен. То проистиче из чињенице да се канон књижевности за децу (дакле избор лектире у основној и средњој школи) формира у складу с очекивањима одраслих о томе како ће ученик разумети текст и на који начин ће књижевно дело допринети његовом развоју. Као важан сегмент разумевања књижевног дела и његовог утицаја на ученика, Зорана Опачић издваја процес идентификације с текстом и његовим елементима.

„Идентификација подразумева допадање, проналажење карактерне, етичке, радне, социјалне или било које друге основе сродности са светом описаним у књизи [...]“ (Опачић 2019: 72). Идентификација је у настави књижевности, што и Опачићева запажа, великим делом корисна у млађим разредима док на старијем узрасту (већ од четвртог разреда основне школе) може бити отежана. Зорана Опачић наводи више отежавајућих фактора у процесу идентификације – текстови с експлицитно педагошком тенденцијом имају у виду управо критичку дистанцу детета у односу на негативног јунака; а ту је и жанровска детерминација уколико узмемо у обзир бајку, басну или начелно приче с натприродним јунацима. Опачићева наводи Андрићеве приче као пример отежавајуће идентификације ученика са светом дела. Читајући приповетку „Деца“, ученик ће се тешко идентификовати с Милом и Паликом, али ће, с друге стране, створити емпатију према јеврејском дечаку, док ће ломове јунака наратора мисаоно разлагати чак и након читања.

Питање идентификације у модерној књижевности за децу не може бити поједностављено као што би могло бити у традиционал-

ној, педагошко-васпитној литератури. На ову сложеност упућују и проучаваоци попут Карлса Сарленда који наводи да „појам идентификације већ извесно време представља спорно питање“ (Сарленд 2013: 77) управо због идеолошких оквира који пребивају унутар модерних текстова. „Тако се читаоци идеолошки обликују путем идентификације са датим ликом“ (Сарленд 2013: 77), а опасност долази у моменту потенцијалног идентификовања с непожељним идеолошким начелима. Управо је ово питање важно у расветљавању односа Андрићеве прозе и младих читаоца. Иако јеврејско питање у контексту одрастања савременог ученика није актуелно, постоје видни проблеми попут вршњачког насиља које се заснива управо на начелу неприхватања „другог“, а разлике које потлачена страна поседује могу бити различите (расне, социјалне, верске, физичке).

Улога одраслих унутар књижевности за децу и младе на пољу имагинације и рецепције је посебно значајна уколико постоји, а у модерној књижевности за децу готово увек постоји, идеолошки слој. Усмереност текста на ученика као реципијента подразумева уплив одраслог читаоца из више разлога. Прво треба имати на уму да прозу о деци или за децу пише одрасли писац, стварајући конструкт детињства који је у складу с његовим личним начелима. Потом је важно да дете читаоца конструише одрасли читалац, као што и дете јунака ствара одрасли писац. Да би одређено дело доспело до децје читалачке публике (овде превасходно мислимо на читаоце које формира школа или образовни систем начелно), неизоставна је посредничка интервенција одраслих (родитеља, наставника, креатора, али и реформатора наставног програма и школске лектире). Једном речју, књижевност за децу, премда рачуна на примарног читаоца – дете, нужно долази у додир с одраслим читаоцем јер од његове рецепције зависи њен пут до реципијента „наивне“ свести. Могућност текста да се обрати детету условљена је конструктом детињства на пољу имагинације (коју ствара писац у самом тексту) и конструктом детињства на пољу рецепције. У зависности од тога да ли и у којој мери перцепција детињства у простору имагинације кореспондира с погледом рецепције, одређено дело постаје отворено или затворено за дијалог с претпостављеним читаоцима.

4. Постхерменеутички поглед на књижевно дело (Уместо закључка)

Нужност опредељења за идеју (која је прожета насиљем) намеће се као кључна тешкоћа јунака приповетке „Деца“, те је постхерменеутичко³ читање ове приче метод који желимо да предочимо. Ан-

³ Термин постхерменеутика, као и детаљну разраду поменутог правца тумачења, заснива Александар Јерков у оквиру великог методолошког пројекта који је предочен у

тифундационализам који пребива у основи херменеутике „ослобађа сукоб тумачења“ (Ватимо 2008: 126) јер се савремени читалац не може „ослањати на неки [...] објективни поредак бића; можемо само приповедати, или предлагати тумачења неког збивања које је историја модерне у својим различитим видовима распада свих крутих принципа ауторитета и (дакле) објективности“ (Ватимо 2008: 126). У складу с тим, Ватимо, а по узору на њега и ми овом приликом, предлаже конципирање такозване левице надахнуте „филозофијом историје нихилистичког кова“ (Ватимо 2008: 127). Кључна тачка овог смера тумачења, како сопственог тренутка тако и историје, јесте, према Ватимовом мишљењу, рационално сагледавање збивања (без метафизичког фундационализма). Поменута ватимовска левица какву би савремени образовни систем требало да створи, суочавајући је с културним наслеђем, своју свест изграђује на принципу укидања насиља. То је искуство које треба уткати у постхерменеутичко читање приповетке „Деца“ с циљем афирмисања претпостављеног читаоца који разуме културу као плурализам јер „нит водиља о смањењу насиља важи и као начело за критику реактивних фундаментализма који верују да ће поново наћи [...] ауторитете који уливају храброст и који су претећи у исто време“ (Ватимо 2008: 131).

Сусрет ученика с идеолошки „конфликтном“ имагинацијом приповетке „Деца“ може бити важан у домену својеврсне етичке идентификације са светом дела. Идентификација с јунаком у тренутку одлуке која се огледа у томе да ли злостављати Јеврејина, у ученику треба да активира критичку свест приликом сагледавања односа Ја и други, као и односа Други и ја. Проблем етике другости представља основни несклад у одрастању јунака приповетке „Деца“ јер наратор јунак у кључном тренутку не успева да препозна смисао Другога као идеју водиљу у делању против другога. Суочавање с другим представља део искуства сваког нараштаја, те тренутак одрастања данашњих ученика подразумева истоветне сусрете, премда у другачијем облику. Налет миграционих таласа источњачких народа који преплављује Европу последњих година, наговештен распад Европске уније и наша императивна тенденција да јој припадамо, као и све већа стопа миграције малих европских нација (као што смо ми), идентитет ученика формира не само у односу према другоме као другом већ и у односу према себи као потенцијалном другом. Идентитетска распоућеност тиња као латентно искуство данашњег мултикултуралног детета, а опасност од појаве апсолутног Другог није искључена. Имајући у виду постмодерно „вавилонско“ стање, Ватимо наглашава да

четири књиге (књига нулта, написана као предговор трилогији, објављена је заједно са књигом првом, док су потоњи делови у процесу настајања) – *Смисао (књижевне) имаинације: Евройа и књижевна истиина, Смисао књижевне имаинације: Тајна Евройа и срјска књижевност, Србија и Евройа и Немојуће место*.

ако не желимо – а не бисмо то могли желети, а да се не изложимо ризицима нових страховитих истребљивачких ратова – да попустимо пред искушењима обновљених фундаментализама, заснованих на раси, вери, или чак на одбрани националних културних корена од инвазије „странаца“, мораћемо да замислимо човечанство које би имало барем нека својства Ничеовог *übermensch*-а (Ватимо 2008: 79).

Ватимово тумачење *übermensch*-а подразумева врлину неприкосновене умерености, односно способности „да се креће вртом историје попут туристе“ (Ватимо 2008: 79), незаинтересован за метафизички (или идеолошки) концепт крајње истине. Самоиронија *übermensch*-а почива на концепту слободе у модерном мултикултуралном свету за који је кључна опасност поновно стварање идеолошког фундаментализма. Слободу и мир у постмодерним условима Ватимо, дакле, види у етици без трансценденције. То је постметафизичка етика која прелази од „етике Другога до етике другога“, управо она етика какву не познаје заједница приповетке „Деца“, формирана идеологијом мржње према другој. Ватимо инсистира на томе да етика испражњене трансценденције (односно она која се не позива на апсолутни ауторитет идеје) постаје етика дијалога насупрот етици ригидног идеолошког устројства.

Савремени ученик свој идентитет формира у епохи испражњене метафизике с латентним колективним искуством разорене модерне. Изгубљено достојанство Запада, жигосано до тада незапамћеним катастрофама, представља вишедеценијску опомену и ризике с којима се постмодерна цивилизација носи. Процес идеолошке организације друштва (чије обресе видимо у приповеци „Деца“ где појединац покушава да пронађе своје место између устројства заједнице и интимних начела) представља првенствено опасност од лишавања индивидуалне слободе, као и „ризик од прогресивног губитка сваког значаја постојања које се разлаже на многоструке друштвене улоге које свако настоји да врши“ (Ватимо 2008: 24). Тежина преузимања унапред додељене друштвене улоге са собом носи, уколико је реч о мислећем појединцу, вишеструке опасности. То смо показали на примеру јунака приповетке „Деца“, који се у првом реду суочава с ограничењем слободе, те с ценом коју плаћа уколико се за њу ипак определи. Нарушена слобода, фундаментализам идеолошких конструката и, напослетку, насиље представљају кључну опомену које доноси искуство модерне, а с којим се сваки потоњи нараштај треба и мора суочити. Читањем поменуте приче, ученик се среће с јунаком у стању онтолошке нелагодности услед идентитетске дезоријентисаности. Ситуација у којој се налази млади јунак приповетке „Деца“ осликава проблем опредељења за идеју (друштвеног устројства и школске заједнице), што са собом повлачи универзално питање слободе појединца и стварања идентитета у оквиру њене ограничености.

Постметафизика се јавља као одговор на крајње последице метафизичких тежњи. Опирање метафизици као тенденцији за досејањем основа, првог принципа или, ватимовски речено, *arche*, настаје већ од Ничеа, протежући се до постструктурализма, а траје и данас. Оно што је навело Лиотара, Дериду, Барта и друге мислиоце да се одрекну метафизике јесте њена жеља да влада свеукупношћу света, да створи начелне постулате рационалног поретка. Остварени пројекат метафизике с врхунцем у технолошкој доминацији модерне уједно бива и укинут јер „стварна рационализација света кроз науку и технику открива право значење метафизике: вољу за моћ, насиље, уништење слободе“ (Ватимо 2008: 26).

Све ове последице метафизике предочава Андрић конструкцијом детињства под утицајем насиља и идеолошких апарата, што све заједно наговештава ескалацију Другог светског рата. Читајући приповетку „Деца“ ученик се суочава с андрићевском приповедном анализом тоталитарног и ауторитативног друштва, у чему се огледа начелна слика модерне. Шта, међутим, савремени ученик добија актуализацијом модерног метафизичког искуства? Према Ђанију Ватиму, читалац добија задатак тумачења које се базира на начелу онтологије актуелности. Њен задатак је „да покаже[...] обресе нове отворености која би као саставна обележја имала могућност да реконструира јединствени (заједнички) смисао постојања изван специјализације и фрагментације својствених модерни“ (Ватимо 2008: 28). У приповеци „Деца“, кроз поступке Мила и Палике (а имплицитно и остале деце у школи), те њиховог односа према Јеврејима, ученик може видети елитистички концепт западне идеологије, те својим тумачењем (под условом ваљаног усмерења које на самом часу пружа наставник) добија могућност за постмодерно опирање таквом устројству. Савремени ученик има могућност, а наставник српског језика дужност реконструисања модерне метафизике. Прича која је намењена деци не само да поседује своју идеологију, већ је она тежишна тачка читања које треба да одговори на питања које андрићевско дете не може да разреши. Такво читање се заснива на укидању метафизике као централизма, односно политичког фундаменталима Запада. Резултат постхерменеутичког читања прозе не огледа се у формирању нове идеологије, истине или метафизике, већ управо у укидању коначности свих поменутих категорија, јер сваки покушај порицања модерне идеологије (или идеологија које су кулминирале једном радикалном) у корист нове апсолутне истине постмодерно друштво враћа на почетну тачку историјске прошлости. Опасност модерне западне метафизике, која је у Андрићевој имажинацији наговештена делањем под утицајем расистичке мржње, у свести ученика треба бити најпре освешћена, а потом превазиђена. Постхерменеутички метод анализе сугерише „да, док је досад, током сазревања модерне политичким изборима и колективним ментали-

тетом доминирао идеал развоја по сваку цену, поготово по цену живота [...] данас такву логику не треба више да прихватamo“ (Ватимо 2008: 57). Задатак савременог читања Андрићеве приче огледа се у могућности стварања другачијег концепта друштва. Идеолошко наслеђе с којим се ученик сусреће отвара простор деконструкције, а она је немогућа без актуализације традиције баш такве каква она јесте.

Циљ постхерменеутичког приступа књижевном делу огледа се у формирању идентитета заснованом на позитивној нити водилји. Ватимо инсистира на томе да „ако ту нит водиљу пронађемо [...] у распаду крајњих основа и њихове наметљивости [...] онда ће избор између оног што вреди и онога што не вреди у културном наслеђу бити начињен на основу критеријума смањења насиља [...]“ (Ватимо 2008: 69). Управо би ова етика коначности коју предлаже Ватимо искључила могућност насиља „које себе сматра легитимним“ (Ватимо 2008: 70) у делању јунака приповетке „Деца“, а одрастању савременог ученика донела слободу избора, идентитетског формирања и поштовања другог без свести о Другом као врховном ауторитету који диктира структуре мишљења.

ИЗВОРИ

Андрић, Иво. *Сабрана дела Иве Андрића*. Београд: Просвета, 1965.

ЛИТЕРАТУРА

Алтисер, Луј. *Идеологија и државни идеолошки апарати*. Превели с француског Андрија Филиповић и Горан Бојовић. Београд: Карпос, 2015.

Ватимо, Ђани. *Нихилизам и еманципација*. Превела с италијанског Марија Матић. Нови Сад: Адреса, 2008.

Гаус, Џералд. „Идеолошка доминација уз помоћ филозофске конфузије: либерализам у двадесетом стољећу“. *Политичке идеологије*. Ур. Михаел Фреден. Загреб: Алгоритам, 2006. 25–55.

Јерков, Александар. *Смисао (књижевне) имагинације: Европа и књижевна истина*. Београд: Филолошки факултет, 2015.

Кајоа, Роже. *Игре и људи*. Предео Радоје Татић. Београд: Нолит, 1965.

Лесник Оберстајн, Карин. „Основи: шта је књижевност за децу? Шта је детињство“. *Тумачење књижевности за децу*. Ур. Петар Пијановић. Београд: Учитељски факултет, 2013. 27–47.

Манхајм, Карл. *Идеологија и уједиња*. Предео Бранимир Живојиновић. Београд: Нолит, 1978.

Милатовић, Вук. *Књижевно дело Иве Андрића у насјави*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1996.

- Опачић, Зорана. *(Пре)обликовање дејинијства*. Београд: Учитељски факултет, 2019.
- Сарленд, Чарлс. „Невиних нема: идеологија, политика и књижевност за децу“. *Тумачење књижевности за децу*. Ур. Петар Пијановић. Београд: Учитељски факултет, 2013. 61–87.
- Стернхел, Зеев. „Фашизам“. *Политичке идеологије*. Ур. Михаел Фреден. Загреб: Алгоритам, 2006. 135–167.
- Хујзинга, Јохан. *Ното луденс*. Превео Анте Стамаћ. Загреб: Матица Хрватска, 1970.
- Фреден, Михаил. *Политичке идеологије*. Загреб: Алгоритам, 2006.

Lola Stojanović

*The Construct of Childhood in Andrić's Short Story
"Children": Interpretative and Methodic Aspects*

Summary

In this paper, we propose a post-hermeneutic direction of interpretation of the short story "Children" by Ivo Andrić. This is aimed mainly at teachers, who represent a key role in opening the way of understanding the ideological and ethical layer of literature (the short story is part of eighth grade mandatory reading in Serbia). With this paper we are opening a possibility of broader ideological perspectives to any teacher who feels the responsibility and is willing to play a role in forming the identity of young people; in addition, and we point out the importance of the ideological path that permeates numerous literary works that students come into contact with. In our intention to avoid established interpretations, and take a couple of steps forward, we have shown both the complexity of the ideological world of Andrić's short story "Children" as well as the ideological constructs found therein. In the end, the idea of the post-hermeneutic reader in contemporary teaching of Serbian language and literature takes form of introducing pupils to the cultural heritage, historic context, and only then, in training them for evaluation, critical thinking and analysis of both literature and all other phenomena in the society.

Keywords: childhood, play, ideology, post-hermeneutics, child reader

Примљено: 2. 3. 2020.

Прихваћено: 10. 9. 2020.